

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א

בענין:

מצורת ישוב
ארץ ישראל

- רכז -

נמסר בשבת חזון פ' דברים ה'תשע"א

עיצוב גרפי ועימוד: תמנתי עיצוב גרפי

ביו"ט הראשון של סוכות יתקיים השיעור בשעה 4:45 אחה"צ בביהכ"ס המרכזי ויהיה בענין: "ברכת ד' מינים". מנחה בשעה 4:30 אחה"צ. ערבית בשעה 6:15 בערב.

ביום ראשון ג' דחווה"מ סוכות, ידרוש בהלכה ובאגדה בביהכנ"ס המרכזי בשעה 5:10 אחה"צ. השיעור בהלכה יהיה בענין: "מתנה ע"מ להחזיר בד' מינים". מנחה בשעה 4:50 אחה"צ. לאחר תפילת ערבית ידרוש באגדה בעניני סוכות.

נ.ב. בליל שבת בראשית יחל השיעור בשעה 9:15 בערב ויהיה בענין "פרו ורבו".

בברכת שנה טובה וחג שמח
המארגנים

מצות ישוב ארץ ישראל

שני הדיוקים הללו אור חדש בהך פרשתא, באופן שקושיא חדא מתרצא בחברתה.

(ב) הנה לשיטת הרמב"ן שעבר הירדן המזרחי הוא בכלל המצוה כנ"ל, מוכח שגם עבה"י בכלל ההבטחה לאבות שהרי מפורש בכתובים (בדברים ובשאר מקומות) שהמצוה לכבוש את הארץ היינו הארץ שהובטחה לאבות. ואכן מפורש כן ברמב"ן במקום אחר (סו"פ חקת) שעבר הירדן בכלל גבולות ההבטחה לאבות. ואולם בפירוש המיוחס לר"ש על התו"כ (ר"פ בהר) איתא שעה"י אינה בכלל קנין האבות. ומה שגם עה"י בכלל חובי מצוות התלויות בארץ זהו משום כיבוש הרבים, וכדאיתא בספרי (סו"פ עקב) עה"פ כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה, שכל מקום שכובשים ישראל כדן, מתקדש ומתחייב במצוות כא"י לכל דבר. ועל כן עבר הירדן שכבשוהו עפ"י ה' נתקדש, אבל איננו בכלל הירושה מהאבות. וע"ע באריכות בברכי יוסף (תפט).

[ומצינו] בזה שיטה ממוצעת, שהביא הגרי"ז (בסנסטיל פרשת מטות) בשם זקנו הג"ר רפאל שפירא בדעת רש"י, לחלק בין נחלת ראובן וגד לנחלת חצי שבט המנשה, שכן פרש"י (דברים ב, כ) ש'ארץ רפאים' שבתחום מואב ועמון אינה זו שהובטחה לאברהם אבינו, ואילו זו שבממלכת עוג שניתנה לחצי שבט המנשה דכתיב בה 'ההוא יקרא ארץ רפאים', פרש"י (ג, ג) שהיא אותה שנתתי לאברהם. ועפ"י פירש הג"ר רפאל דברי הירושלמי בטעמא דריה"ג שאין מביאים בכורים מעבה"י דכתיב 'אשר נתתה לי ה' - ולא שנטלתי מעצמי, ואמרו שם שמהטעם הזה אין מביאים מנחלת ראובן וגד אבל מביאים מנחלת מנשה. והראשונים פירשו כפשוטו, שראובן וגד בקשו מעצמם נחלה בעה"י משא"כ חצי שבט המנשה. ובבית הלוי (ח"א כ) נתקשה מה הפרש יש בקדושת הארץ עצמה בין אם בקשו מעצמם אם לאו. ופירש הג"ר רפאל לפי דרכו שחלק חצי שבט המנשה היה בקנין מאברהם אבינו, משא"כ חלק ראובן וגד אינו בכלל קנין אברהם אלא נחלה חדשה היא. והוסיף הגרי"ז שלכן התנאי היה רק עם בני גד וראובן, וכדאמרינן בעלמא 'תנאי בני גד ובני ראובן', ולא מצינו תנאי עם חצי המנשה, כי חצי שבט המנשה קיבלו שם את חלקם בתורת נחלת הארץ, משא"כ חלק בני גד ובני ראובן היה חלקם המגיעים בארץ, ואילו לא יקבלו בעה"י היו מקבלים נחלה אחרת בארץ [כדכתיב 'ונאחזו בתוכם'. וע' קדושין סא], ולכן הוצרכו למשפטי התנאי, כי נחלתם לא נפלה להם בתורת חלוקת הארץ אלא בתורת זכיה חדשה].

ותחילה נבאר דין עבר הירדן לדעת המיוחס לר"ש שאינו בכלל קנין אברהם. הנה התשב"ץ (בח"ג קצח-רא) הוכיח

(א) 'ראה נתתי לפניכם את הארץ באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם לאברהם ליצחק וליעקב לתת להם ולזרעם אחריהם' (דברים א, ח). כתב הרמב"ן ז"ל שזו מצוה, לא יעוד והבטחה. וציין למה שכתב בפרשת מסעי (לג, ג) 'והורשתם את כל ישיבי הארץ מפניכם וגו' - על דעתי זו מצוה עשה היא, יצוה אותם שישבו בארץ וירשו אותה כי הוא נתנה להם ולא ימאסו בנחלת ה', ואילו יעלה על דעתם ללכת ולכבוש ארץ שנער או ארץ אשור וזולתן ולהתישב שם - יעברו על מצות ה'. ומה שהפליגו רבותינו במצות הישיבה בא"י ושאסור לצאת ממנה וידונו כמורדת האשה שאינה רוצה לעלות עם בעלה בא"י, וכן האיש - בכאן נצטוינו במצוה הזו, כי הכתוב הזה היא מצוה עשה, ויחזיר המצוה הזו במקומות רבים: 'באו ורשו את הארץ' וגו'. וכך היא שיטתו בספר המצוות (בהוספות למ"ע ד) בהשגתו על הרמב"ם שהשמיט מצוה זו במנין המצוות. וכתב שם הרמב"ן שמצוה זו נוהגת בזמן הזה. ובטעם השמטת הרמב"ם מצוה זו ממנין המצוות, צדד במגלת אסתר שלא מנאה מפני שאי אפשר לקיימה בזמן הגלות מפני שלש השבועות. וכבר תמה האבנ"ז (יו"ד תנד) הלא הרמב"ם מנה מצוות רבות שאי אפשר לקיימן בזמן הזה. והוא פירש השמטת הרמב"ם בדרך אחרת: מפני שהיא כלולה במצות החרמת שבע עממין הגרים בארץ [אך הרמב"ן כתב שאין זו מצוה אחת, שהרי יתכן קיום לזו בלא זו]. והאחרונים פירשו טעמים נוספים; יש אומרים שהיא מצוה הנכללת בכל מצוות התלויות בארץ הלכך אינה נמנית לעצמה. והרשב"ש נקט בדעת הרמב"ם שהיא מצוה מדרבנן. ועכ"פ להלכה נקטו האחרונים לעיקר כדברי הרמב"ן שהיא מצוה דאוריתא הנוהגת גם בזמן הזה - כן דעת הרשב"ץ (בזוהר הרקיע) ובנו הרשב"ש (א) ועוד פוסקים (ע' פאת השלחן א).

וכתב הרמב"ן (בסה"מ שם) שבפרשת דברים נוספו ונתפרשו גבולות הארץ, לומר שעד לאותם גבולות אנו מצווים להורישה. והנה הגבולות המפורשים שם כוללים את עבר הירדן המזרחי, כמפורש ברש"י על פי הספרי - נמצא אם כן שמצות ישוב א"י כוללת גם את עבר הירדן. ויש לשאול, הלא בהמשך למצוה זו האמורה בסדר מסעי [כדברי הרמב"ן] נתפרטו גבולות הארץ אשר תיפול בגורל, ולכאורה הגבולות מתיחסים לאותה מצוה האמורה מקודם, והרי מפורש שם שהירדן הוא הגבול המזרחי, ומשמע שאין מצות ירושה וישיבה מזרחה לו - והיאך יתקיימו שני המקראות.

עוד יש לדייק בלשונות הכתובים, שבמסעי מפורשים שני חלקי המצוה, הורשה וישיבה: 'והורשתם את הארץ וישבתם בה' וכפי שהדגיש הרמב"ן בדבריו ששני חלקים הם במצוה: הכיבוש והישיבה, ואילו בדברים הוזכרה הירושה לבד: 'באו ורשו', ולא הוזכרה ישיבה כלל. ונראה שיש לראות מתוך

בקדושה הבאה מקנין הכיבוש, אלא בקדושה יסודית יותר שמכח השבועה והקנין דאברהם אבינו [או עכ"פ מכח עצם כניסת ישראל לארץ המובטחת לאבות] שאינו תלוי בכיבוש יהושע, ומכח קנין אברהם חל בארץ חלות של חפצא ד'ארץ ישראל', והך קנין דאברהם והחלות של חפצא ד'ארץ ישראל' אינם בטלים לעולם, גם כשבטל הכיבוש. וא"כ הוא הדין לזמן הזה שבטל הכיבוש מ"מ חייבים בחלה מדאורייתא מכח אותה קדושה יסודית. [והנה שיטת בעלי התוס' להלכה דקדושה שניה בטלה ואילו שיטת הרמב"ם דקדושה שניה לא בטלה, וכפי שיתבאר בהרחבה בפרשת נצבים בשיעור בענין קדושת א"י דעולי בבל].

ובזה פירשו האחרונים את המבואר בירושלמי (רפ"ב דחלה) שקמחים של תבואת חו"ל שנתגלגלו בארץ, הוכיח רע"ק לחייב בחלה מהתורה מבצקות וקמחים שמצאו ישראל בכניסתם לארץ שחייבים בחלה, הגם שקודם שנכנסו ישראל הוי כתבואת חו"ל. ודחו, שאני תמן שלמפרע ירשו שירושה להם מאבותיהם שנאמר לאברהם 'לזרעך נתתי' - שנתתי כבר. הרי מבואר שהיתה הארץ ראויה לחיוב חלה כבר מכח שהיה להם בא"י מימות אברהם [ורק שבפועל לא נתחייבו אלא משנכנסו לארץ], וקנין זה אינו ענין ממוני בלבד אלא דמכחו חל חלות שם חפצא של 'ארץ ישראל' ויש בו חלות קדושת הארץ לענין דין חלה, שעל כן כל התבואה שגדלה אז נתחייבה בחלה כשנכנסו. [בתלמוד דידן גם כן מפורש קנין זה שמאברהם, לענין איסור האשירות שבא"י, שמעיקר דינא לא היה בכח הכנענים לאסרן לפי שאינן שלהם לולא שחטאו ישראל בעגל (בע"ז נג), וכן לענין ירושת בכור פי שנים בנחלת הארץ, הגם שאין הבכור נוטל בראוי - דא"י מוחזקת להם מאבותיהם (ב"ב קיט), ופירשו רוב הראשונים דהיינו מאברהם יצחק ויעקב. ונתבאר בהרחבה רבה במק"א. אכן בירושלמי נתחדש שקנין זה יש בו חלות קדושה לענין מצוות מסוימות כנ"ל ואינו קנין ממוני גרידא].

ומובנת לפי"ז משמעות דברי הרמב"ם שלענין חיוב חלה אין חילוק בין המקומות שכבשו עולי מצרים למקומות שכבשו עולי בבל [ולולא דינא ד'ביאת כולכם' חלה מחויבת מדאורייתא בכל המקומות שכבשו עולי מצרים] - שלא כלענין תרומות ומעשרות דקדושה ראשונה דכיבוש עולי מצרים ודאי בטלה בחורבן ראשון - כי חיוב חלה תלוי בקדושה היסודית שבקנין אברהם ואינו תלוי בכיבוש בפועל, שהקנין שקנו האבות בא"י לכלל ישראל לדורותיהם, אינו בטל לעולם.²

ובגדר הזה יש לומר לענין מצות ערלה, דהנה המשל"מ (מאכ"א י,יא) חידש שלדעת הפוסקים שקדושה שניה בטלה, דין הערלה בזמן הזה בארץ ישראל כערלת חו"ל וספקה מותר, שהרי קדושת הארץ בטלה. אולם כבר הוכיח במלבושי יו"ט (קונטרס חובת קרקע) בכמה ראיות שאין הדבר כן אלא ערלה בארץ ישראל בזמן הזה אינה כערלת חו"ל. והיינו משום שהערלה גם היא אינה

בהוכחות רבות שבעה"י נהוגות המצוות התלויות בארץ כשמיטה ויובל ותרומות ומעשרות וכד'. וכן הוכיח החזו"א (בשביעית ג,כה). ועמד הרשב"ץ לפי"ז לבאר עונשו של משה רבינו שלא יכנס לארץ, הלא סו"ס נכנס לחלק השבטים שבעבר הירדן שהרי מת בחלקו של ראובן ונקבר בחלקו של גד כדרז"ל על הכתוב 'כי שם חלקת מחקק ספון'. וכתב להבחין בין קדושת המצוות התלויות בארץ לקדושת שכינה השורה בארץ ישראל, שאף כי קדושת המצוות קיימת בעה"י אבל קדושת שכינה אינה אלא בעבר המערבי, כמפורש בספר יהושע (כב) בדברי ישראל לבני גד וראובן וחצי שבט המנשה: 'ואך אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ אחזת ה' אשר שכן שם משכן ה' והאחזו בתוכנו וגו'', וכדפרש"י שם שלפי האמת אמרו כן [ולא רק לפי מחשבתם כפירוש הרד"ק], שעבה"י המזרחי 'טמאה' היא ואינה מקום שכינת ה'. ומה שאמרו בסוטה (יד). שמשו רבינו השתוקק להיכנס לארץ כדי לקיים מצוות התלויות בה, פירש הרשב"ץ שאין הכוונה למצוות תרומות ומעשרות וכד' - שהן שייכות אף בעבר הירדן, עכ"פ לאחר שבאו ישראל לעבר הירדן המערבי - אלא למצוות שנצטוו ישראל רק בארץ כגון העמדת מלך ובניית בית המקדש (ע' סנהדרין כ) והמצוות התלויות בו.

ומקור הדברים במכלתא (ר"פ בא): 'ולמה נמצאת שכינה במצרים (כן תחילת הדברים בתנחומא) ללמדך שעד שלא נבחרה ארץ ישראל היו כל הארצות כשרות לדברות, משנבחרה א"י יצאו כל הארצות' - הרי שקדושה של הדיבור והשראת שכינה אינה אלא בארץ ישראל שנבחרה ולא בשאר הארצות. וכמו שכתב הרשב"ץ שם שסגולותיה המיוחדות של ארץ ישראל, כגון התגלות נבואה, מחילת עוונות וקיימת המתים לתחיה וכו' - אינן אלא בעבר המערבי של הירדן - שכל אלו המעלות תלויות בקדושת שכינה.

והנה לפי שיטה זו שעבר הירדן אינה בכלל קנין האבות, נפתח לנו פתח להבין עומק הבחנת הרשב"ץ בין קדושת מצוות התלויות בארץ לקדושת שכינה, בהקדם כמה הקדמות, והארכנו בענינים אלו בכמה מקומות³, וכאן יבואו הדברים בקיצור מה; -

איתא בכתובות (כה:) דאפילו למ"ד תרומה בזמן הזה דרבנן חלה דאורייתא [אם לא משום דבעינן ביאת כולכם למ"ד], שהרי שבע שכבשו ושבע שחילקו נתחייבו בחלה ולא נתחייבו בתרומה. וכבר עמד בטו"א (מגילה י) מאי שייטא דשנות הכיבוש והחלוקה לתרומה וחלה בזמן הזה, והלא גם חלה היא ממצוות התלויות בארץ וכשם שתרומה בזה"ז דרבנן כיון שבטלה קדושת הארץ בחורבן הבית, כך י"ל גם לענין חלה. ופירשו (הטו"א גופי' בתשובות שאג"א החדשות ח; קרא יבמות פב; מלבושי יו"ט קונטרס חובת קרקע; שאילת דוד בקונטרס שביעית; חזו"א שביעית גב; משנת ר' אהרן זרעים) דלמ"ד תרומה בזמן הזה דרבנן היינו טעמא משום שקדושה שחלה ע"י הכיבוש בטלה כשבטל הכיבוש [וכדרך שכתב הרמב"ם בסופ"ו מבית הבחירה לענין קדושה ראשונה], וא"כ כיון שמצינו שנתחייבו בחלה עוד בטרם הכיבוש והחלוקה - שלא כתרומות ומעשרות - הרי מוכח שחיוב חלה אינו תלוי

ב שיעור צו.

ג צ"ע שהרי הגר"ח (בפ"א תרומות) הוכיח מהגמ' ומהרמב"ם דדינא ד'ביאת כולכם' בחלה תלוי בשעת ביאה וירושלה ולא בכל זמן וזמן אם רוב יושביה עליה. ואם נימא דחיוב חלה תלוי בכניסה ולא בכיבוש, א"כ מדוע לא יישאר החיוב גם בהיבטל הכיבוש כמו שהיה נהוג קודם הכיבוש, שהרי באו כולם בתחילה, וכמו אילו סלוק כולו בימי עזרא היינו חייבים מדאורייתא כדמשמע בגמרא.

תלויה בכיבוש אלא בקדושת ארץ ישראל העצמית. וכן מפורש בתוספתא מנחות (ו) ובירושלמי (ריש ערלה) ובתנ"כ (ריש בהר) שאיסור ערלה נהג גם ב"ד שנה שכבשו וחלקו. וכיו"ב יש לראות לענין כלאי הכרם לכמה שיטות.

ובזה מובן מה שנראה מדברי התוס' בקדושין (לו): דאפילו למ"ד יש קנין לגוי להפקיע מידי מעשר, מערלה אינו מפקיע אלא דינה כערלת א"י [ובחזו"א הוכיח מזה שאין קנין לגוי להפקיע אלא לענין הפירות ולא לענין הקרקע. אך בדעת התוס' גופא אין לומר כן, שהרי שיטתם (בגטין נט וכ"כ רש"י בסנהדרין כו) שאף לענין עבודת הקרקע בשביעית יש קנין לגוי להפקיע להך מ"ד] - והיינו משום דקנין גוי חשיב לדעה זו כביטול כיבוש ישראל באופן זמני, וכיון שהערלה אינה תלויה בכיבוש שפיר נוהגת ערלת ארץ ישראל אף בפירות נכרי. והארכנו בזה במק"א"ה.

עב"פ זכינו ללמוד מהסוגיא בכתובות ששתי קדושות חלוקות הן בארץ ישראל, קדושה יסודית שאינה תלויה בכיבוש, ובפשטות יסודה מכח קנין האבות, ועוד קדושה מכח קנין ישראל בכיבוש. והרי ראינו בתשב"ץ שמבחין בין קדושת שכינה לקדושת מצוות התלויות בארץ. ועתה נראה אם שתי הבחנות אלו תליין זב"ו. ותחילה נחקור במצות ישוב א"י, באיזו קדושה היא תלויה.

ג והנה דעת הכפתור-ופרח (פרקים ז י) שמצות ישוב א"י נוהגת בכל גבולות עולי מצרים, גם במקומות שלא כבשום עולי בבל, וכגון בית שאן [שעל כן נתישב שם, להוציא מדעת אותם שהניאו את לב העם לאמר שהישיבה שם אינה מצוה]. ונקט שם כחילוק הרשב"ץ שקדושת מצוות לחוד וקדושת שכינה לחוד, וכתב שמצות ישוב הארץ תלויה בקדושת שכינה, והיא קדושה יסודית התלויה בקנין אברהם שאינה בטלה עולמית - ועל כן גם באותם המקומות שלא נתקדשו ע"י עולי בבל יש בהם מצות ישוב הארץ מחמת קדושת שכינה שלא פסקה. [ועפ"ז כתב הרדב"ז (סנהדרין ד,ו), לבאר משמעות דברי הרמב"ם שסמיכת דיינים נעשית בכל המקומות שכבשו עולי מצרים - שדין זה שהסמיכה בארץ ישראל בלבד מיתלא תלי בקדושת שכינה הלכך נוהג אף במקום שאין שם קדושת המצוות התלויות בארץ]. וכן נקט הגר"י מקוטנא (ע' תשו' ישועות מלכו סו סז) להלכה. ואולם דעת הרשב"ץ (שם) שמצות ישוב א"י עניינה מפני המצוות התלויות בארץ. וכן דעת הגר"י עמדין (במור וקציעה סי' שו בקונטרס א"י שלו).

ד ומש"כ הרמב"ם (מע"ש ונטע רבעי י, ט) שאילן שנטעו נכרים עד שלא באו אבותינו לארץ - פטור מערלה, היינו מגנה"כ מיוחדת ד"כ תבאו... ונטענת' דמשמע שהביאה תקדם לנטיעה, אבל בלא"ה חייב מחמת קנין האבות. תדע, דהא ודאי לא גרע מערלת חו"ל ואמאי פטור - אלא גוה"כ דבעינן שיבואו תחילה לארץ (וכמוש"כ הפר"ש שם). וע' חזו"ר קדושין דפים לו-לט.

ה ישעור צו"ד. ולפי האמור בפנים לכאורה ה"ל לענין חלה קנין גוי לא יפקיע. וע' חזו"א שביעית ב,ב ולקוטים ד,ד שצדד בזה. וכן צדד (שביעית ג,ב) לענין ערלה שאינה תלויה בקידוש וכיבוש אלא בגבולות הארץ, אלא שלבסוף נטה לומר - מכח הסוגיא בנדה מז. - דחלה וערלה בעו עכ"פ קידוש אעפ"י שנתחייבו מיד בבואם. וכן נקט בשביעית (כ"ה), דחלה בעיא קידוש, וצדד לפ"ז שגם אם ישובו רוב ישראל לארץ קודם הגאולה העתידה, לא יתחייבו בחלה מדאורייתא שאין קידוש חדש בזמן הגלות. אך לפי מה שנתבאר בפנים לכאורה י"ל דא"צ קידוש, וצ"ע.

ו וכמוש"כ בתו"ח (סנהדרין יד). שעל כן אין סמיכה בחו"ל, מפני שאין השכינה שם, והרי בסמיכתם מקבלים הזקנים אותה רוח אלקים שהאציל משה רבינו ליהושע ככתוב, והוא מסרה הלאה ע"י הסמיכה. שעל כן נקראו הדיינים 'אלהים' בכתוב.

ותתכן נפקותא בזה גם לענין איסור היציאה מהארץ, דהישועות-מלכו שם עמד שלדעת הכו"פ אין איסור לצאת אלא מגבולות עולי מצרים שהרי יש בכל אותם מקומות מצות ישוב ובודאי שאין איסור יציאה לשם. לעומת זאת התוס' ועוד ראשונים (ריש גטין) הוכיחו שעולי בבל כבשו את עכו, מהא דרבנן כי הוו מפטרי מהדדי ליוו עד עכו מפני שאסור לצאת מא"י (כמבואר בגטין עו) - והרי להכו"פ אין הוכחה משם אם כבשו עולי בבל. ודברי התוס' מתאימים לדברי הרשב"ם (בב"ב צא) והר"י קרקושא (בשיטת הקדמונים שם) שטעם איסור היציאה הוא כי מפקיע עצמו ממצוות התלויות בארץ. אכן יש מקום לומר ששני דינים איתנהו; איסור יציאה מכיבוש עולי בבל מפני ביטול המצוות, וגם איסור יציאה ממקומות דעולי מצרים בגלל קדושת שכינה. ויש לדון כן בפירוש דברי הרמב"ן (ריש גטין).

עוד יש לדון לפי זה במשמעות הגמרא (בגטין עו הנ"ל) והפוסקים (באו"ח תקלא, ד. ומקור הדין ברא"ש במו"ק יד בשם הרמב"ד. וע' משנ"ב ובאה"ל) שאיסור היציאה מהארץ כולל יציאה אפילו לזמן קצר לטיול [מלבד לישיא אשה וללמוד תורה ולסחורה. והמג"א הוסיף שה"ה לדבר מצוה]. והרי ביציאה קצרה מסתבר שאין בה ביטול מצות ישוב הארץ, שודאי לא בטל ישובו בגלל יציאה זמנית מביתו, וגם אין ביציאה זו הפקעה ממצוות. ובפשוטו נראה שיציאה זמנית איסורה מדרבנן. וע' קרן אורה (מו"ק שם).

ועוד נפ"מ בגדר מצות ישוב, אם תלויה היא בקדושת שכינה או בקדושת מצוות הארץ, לענין הדין דהכל מעלין לא"י ואין הכל מוציין (המבואר בשלהי כתובות, ונפסק ברמב"ם ובשו"ע), שיכולים הבעל והאשה לכופ זא"ז לעלות לא"י ואין יכולים לכופ לצאת מהארץ. [הרמ"א (באה"ע עה) הביא ממנה"ם שבזמן הזה רק הבעל יכול לכופ את אשתו ולא האשה אותו. וע' בבאור טעמו באבנ"ז (תנד,לב)]. ומבואר ברמב"ן (בפירוש התורה ובספה"מ שם) שדין זה נובע ממצות ישוב ארץ ישראל. וא"כ יש נפ"מ להך דינא במקומות שכבשום עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל. ובאבני נזר הביא ממנה"י"ט שבתשובה אחת (ח"א מז) נקט שאין דין 'מעלין' ממצרים לעזה מפני שלא כבשוה עולי בבל, ובתשובה אחרת (ח"ב יו"ד כח) נקט אפכא, מפני שעוה נמצאת בתוך גבולות ההבטחה לאברהם אבינו. ואכן הרשב"ץ נקט שדין זה תלוי בקיום המצוות התלויות בארץ [ועמד לפי"ז ביסוד הדין ד'הכל מעלין לירושלים']. ודעת הרשב"ץ מוכרחת לשיטתו שהרי בכתובות שם מבואר שיכול לכופ לעלות מחו"ל לעבר הירדן ולדעת הרשב"ץ הא ליכא בעה"י קדושת שכינה אלא אך קדושת למצוות הארץ. אך לדעת הכו"פ תליא בקדושת שכינה.

ד והשתא לאור האמור תובן היטב הבחנת הרשב"ץ לענין עבר הירדן בין קדושת מצוות לקדושת שכינה, שהרי לפי דעת המיוחס לר"ש אין עבר הירדן בכלל קנין אברהם, והרי מבואר בכפתור-ופרח שקדושת שכינה תלויה בקנין דאברהם ולא בכיבוש [שעל כן נקט שיש מצות ישיבה בכל גבולות עולי מצרים

ז נראה בפשיטות שאם כבשום עולי בבל ודאי אין איסור יציאה לשם גם אם לא כבשו עולי מצרים שהרי התיר הכתוב לכבוש ולקדש כל מקום כדכתיב כל מקום אשר תרוך.

שכינה - הגם שנוהגות שם מצוות התלויות בארץ - וא"כ אף סגולה זו של אריכות אפים ומנוחת הלב אינה אלא בעבר הירדן המערבי, וכל זמן שלא עבר ירדנא הרי הוא בכלל 'זנתתי לך שם לב רגז'.

והנה לשיטת הרמב"ן שקנין אברהם כולל גם את עבר הירדן, ושמשום כך דינא ד'הכל מעלין' הוא גם בעבר הירדן שאף היא בכלל 'ארץ ישראל' וכדתנן שלש ארצות בא"י, עבר הירדן יהודה וגליל - ולשיטתו צריך לבאר מה שהוכיח הרשב"ץ שאין קדושת שכינה בעבר הירדן, והלא אף היא בכלל הקנין דאברהם.

אך שיטתו מתבארת עפ"י גרסת הספרי-זוטא (הובא בילקוט ריש נשא): ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות שמביאין ממנה עומר ושתי הלחם. ארץ ישראל מקודשת מעבר הירדן שראויה לבית השכינה - הרי לגרסה זו מתבאר שמביאים עומר ושתי הלחם מעבר הירדן, כדעת רש"י (בסנהדרין יא ובמנחות פג - ציינם רעק"א בגה"ש על הר"ן בנדרים שם), ודלא כהר"ן. וזה סיוע לרמב"ן שעבר הירדן נתקדש בקדושת א"י מפני שגם הוא בכלל ההבטחה לאבות. אלא שיש דרגה למעלה מזו המיוחדת לעבר הירדן המערבי, שרק היא ראויה לבית השכינה, שאין ראוי לבנות בית מקדש אלא שם. וזהו פשט הכתוב ביהושע הנ"ל 'ואך אם טמאה ארץ אחזתכם עברו לכם אל ארץ אחזת ה' אשר שכן שם משכן ה'".

וכן מצינו ברמב"ן (תבא כו, טו - לפירוש אחד) דהא דכתיב 'כאשר נשבעת לאבותינו ארץ זבת חלב ודבש' - אין הכוונה להבטחה לאבות, ששם לא נאמר 'זבת חלב ודבש', רק 'לאבותינו' היינו יוצאי מצרים. וזה כשיטתו שעבר הירדן בכלל ההבטחה לאברהם אבינו והיא אכן איננה בכלל 'זבת חלב ודבש' שאין בה מעלות 'הארץ המיוחדת' [דממעטינן בתו"כ בכמה הלכות (ע' ר"פ בהר ועוד) דכתיב 'הארץ' - הארץ המיוחדת, כלומר עבר הירדן המערבי, ופירשו הראב"ד והמיוחס לר"ש דהיינו הארץ המשובחת, 'ארץ זבת חלב ודבש']. ולפי האמור מתבאר שסגולה זו ד'זבת חלב ודבש' המיוחדת, תלויה במה שראויה היא לבית השכינה, שמבית המקדש יוצאת הברכה לעולם וטעם הפירות בפרט כדרז"ל. [והנה גם בדברי התשב"ץ שם מבואר דנקט דעבה"י בכלל קנין אברהם אלא דס"ל דאפ"ה לא נבחרה למקום קדושת שכינה].

ועתה נשוב לישב הקושיות הראשונות. ותחילה נבאר מהו שפירט הכתוב בפרשת מסעי את הירדן כגבול המזרחי, והלא מצות ההורשה קיימת אף בעבר הירדן המזרחי כמפורש בפרשת דברים. והנה רש"י (בפרשת מסעי) כתב שהגבול האמור שם היינו לענין מצוות התלויות בארץ. והגרי"ז (בסנטסיל שם) תמה הלא אמרו בספרי על 'כל מקום אשר תדרך כף רגלכם' שכל מקום שישראל כובשים מתחייב הוא במצוות התלויות בארץ. ונשאר בצע"ג. אכן לפי האמור יש לפרש שהכוונה בגבולות אלו לענין קדושת שכינה, אם כדעת הסוברים שרק עבר הירדן

הגם שבטל הכיבוש וכנ"ל], ועל כן מובן שאין קדושת שכינה בעה"י שהרי היא תלויה בקנין דאברהם, ורק קדושת מצוות התלויות בארץ יש שם מדינא ד'כל מקום אשר תדרך'.

ובזה יתבארו דברי הר"ן (בנדרים כב). גבי מעשה דעולא במיסקיה לארעא דישראל, דאיתלוו ליה תרין בני חוזאי בהדיה, קם חד ושחטיה לחבריה, ותמה ריו"ח מכדי כתיב 'זנתתי לך שם לב רגז' - בבבל כתיב. וא"ל ההוא שעתא לא עברינן ירדנא. וכתב הר"ן 'ועבר הירדן לא נתקדש להבאת העומר ולמקצת קדושות'. וצ"ב מאי ענינא דהבאת עומר ללב רגז דכתיב בבבל. אלא שהוקשה לר"ן מה לי דלא עבר ירדנא והלא אף בעבר הירדן המזרחי דין 'ארץ ישראל' עליו לקדושת מצוות התלויות הארץ וכנ"ל. וע"ז תירץ דעומר מיהת אין מביאים משם. ובאור הדבר עפ"י ד'התשב"ץ הנ"ל שעה"י לא נתקדש בקדושת שכינה, וכל סגולות הארץ וברכותיה המיוחדות אינן חלות בעבר הירדן המזרחי המכונה 'טמאה' וכנ"ל. ועל כן ארץ זו בכלל 'זנתתי לך שם לב רגז'. ועל זה הביא הר"ן הוכחה מהא דאין מביאין עומר מעבר הירדן, דהנה תנן (בפ"ק דלמים) עשר קדושות הן. ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות, ומה היא קדושתה שמביאין ממנה העומר והבכורים ושתי הלחם מה שאין מביאין כן מכל הארצות וכו'. והנה הגר"א מחק תיבת 'ביכורים' ממתניתין. וטעמו מבואר בשנות אליהו שם, מפני שביכורים היא מצוה התלויה בארץ והרי המשנה לא הזכירה מצוות התלויות בארץ כתרומות ומעשרות ושביעית. אכן צ"ב מדוע לא הוזכרו אלו עם הדברים המיוחדים את קדושת הארץ מכל הארצות.

וכבר ביארו רבותינו האחרונים (יסוד הדברים בקצרה מובא בחדושי הגרי"ז מנחות מה בשם הגר"ח, והאריך בזה ביותר הגר"מ זעמבא באוצר הספרי, וכן במקדש דוד כז ובמשנת ר' אהרן זרעים) עפ"י ההבחנה הנ"ל בין קדושת שכינה דא"י לקדושתה לענין מצוותיה. ועל כן, המשנה המונה עשר קדושות זו למעלה מזו הלא עוסקת בקדושת השראת השכינה, שהרי קדושת ערי חומה וירושלם והר הבית וכו' עד קדש הקדשים, אין בהם חילוק קדושה לענין מצוות התלויות בארץ אלא אך לענין השראת השכינה. והרי מצוות הארץ תיתכנה אף בשאר ארצות שתכבשנה ע"י ישראל כדן, וא"כ מעלה זו אינה מעלת הארץ המסוימת בעצם, ואינה מענין הקדושות דמתני'. על כן לא הביאה המשנה אלא מעלה זו שממנה מביאים עומר ושתי הלחם, שזהו סימן ומוודד על קדושת שכינה שבה, שהרי עומר ושתי הלחם אינן מצוות התלויות בארץ אלא 'קרבן' הם, וזוהי קדושת הארץ שרק ממנה כשר להביא קרבנות אלו למקדש. ועל כן מחק הגר"א תיבת ביכורים, כי נקט שזה שהביכורים נוהגים רק בפירות הארץ, זהו משום שהיא מצוה התלויה בארץ, הלכך אין זה ענין למשנתנו. [וכבר הארכנו במק"א" בשיטת הרמב"ם שגרס 'ביכורים' במשנה. והראנו שלשיטתו איכא בבכורים דין נוסף מצד תורת 'קדשים' שבהם שמצד זה הם תלויים בקדושת שכינה, מלבד היותם מצוה התלויה בארץ כשאר מצוות זרעים]. וזהו שהביא הר"ן מהא דאין עבה"י כשר להבאת עומר ושה"ל, שהוא משום שאין שם קדושת

שנאמר 'ואך אם טמאה ארץ אחזתכם' וגו'. הרי נקט ככל המבואר לעיל בשיטתו, שעבה"י בכלל ירושת ישראל מהאבות אלא שלא נצטוו לישב שם באותה שעה, מאחר ואינה 'ארץ זבת חלב ודבש', והביא גרסת הספרי-זוטא שאין עבה"י ראוי לבית המקדש, ודהיינו פירושא ד'אך טמאה ארץ אחזתכם' כנ"ל.

אלא שלפי דרך האוה"ח יצא שאין מצות ישיבה בעבר הירדן כלל אלא אך מצות כיבוש, ואולם מלשון הרמב"ן משמע שלדורות יש מצות ישוב שם [ורק שידע משה רבינו שבאותה שעה לא יתישב]. לכן יש לומר כדרך האוה"ח אך באופן שונה, בהקדם פלוגתת הפוסקים בעיקר גדר מצות ישוב הארץ; דעת הרשב"ש (בתשובות א-ג) שעיקר המצוה היא הישיבה, ואילו הכיבוש אינו אלא מכשיר וצורך לשיבה. ולכן כתב שאף בזמן שאין הכיבוש אפשרי כגון בזה"ז מחמת שלשת השבועות, מ"מ מצות ישוב על כל יחיד ויחיד נוהגת. ואילו הגר"י מקוטנא (ישועות מלכו שם) נקט שבזמן הזה אי אפשר לקיים מצות הישוב בשלמותה כי עיקר המצוה היא הכיבוש ואילו הישיבה אינה אלא גמר הכיבוש. וסיוע לדבריו יש להביא לשון התוספתא (פ"ה דע"ז) שבזמן שיושבים עליה היא מכובשת וכו'. ומעתה נראה בדעת הרמב"ן שבגדרים אלו חלוקים עבר הירדן המערבי מהמזרחי; בעבר המערבי הישיבה שם היא עיקר המצוה שהרי הוא המקום הראוי לשבת שם, מקום אחוזת בית ה', והכיבוש שם נבחן רק כהכשר הישיבה שהיא העיקר. משא"כ בעבר הירדן המזרחי העיקר הוא הכיבוש ואילו הישיבה שם איננה תכלית לעצמה אלא גמר הכיבוש, שבכך שישראל יושבים שם היא כבושה בידיהם כדברי התוספתא.

ויתפרש היטב דיוק המקראות כנ"ל, שכלפי המצוה העצמית של 'וישבתם בה' האמורה בפרשת מסעי הירדן הוא הגבול, והיא הארץ הנופלת בנחלה כנ"ל. וכן בכ"מ שנאמר בתורה לשון ישיבה, מדובר על עבר הירדן המערבי, דוק ותשכח. ואילו בפרשת דברים הכוללת גם את עבר הירדן המזרחי, לא הזכיר אלא 'באו ורשו' כי עיקר המצוה שם היא ההורשה, ואילו הישיבה שם נבחנת רק כחלק מההורשה ואינה תכלית לעצמה.

המערבי נתקדש בקדושת שכינה שעל כן אין מביאים עומר ושה"ל מהעבר המזרחי, אם כהרמב"ן - לענין המדרגה המיוחדת של מקום הראוי לבית השכינה, העושה אותה 'הארץ המיוחדת' - 'ארץ זבת חלב ודבש' כאמור. וא"ת היכן נרמז הדבר בפרשה. ונראה דלעיל מיניה כתיב 'זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה' ופרש"י בגורל. ובפירוש הספורנו איתא שהגורל היה רק בעבר הירדן המערבי, שאין בארץ סיחון ועוג קדושת ארץ ישראל כאמרו 'ואף אם טמאה ארץ אחזתכם', שהגורל ענינו ברוח הקודש ואין עבר הירדן ראוי לכך. וא"כ הרי מובן שהירדן הוא גבול הארץ הנופלת להם בנחלה בגורל על פי ה', שהוא גבול הארץ הקדושה בקדושת שכינה [ולהרמב"ן - בדרגה המיוחדת של מקום הראוי לבית השכינה].

אכן נראה שיש להוסיף ולבאר עוד, דהנה באוה"ח (דברים ג,ג) צדד לומר שעבר הירדן בכלל הקנין לאבות [שלא כמהלך שצדד בפרשת מטות ור"פ דברים], אלא שלא היתה הכוונה שיתישבו בה רק שיכבשו מהאומות ותהא לשלל להם ולשמה, אילולא שביקשו ראובן וגד לישב שם. ומדויקים לפי"ז לשונות המקראות, שבפרשת דברים שמפורטים בה גם המקומות שבעה"י המזרחי, לא נאמר אלא 'באו ורשו' ואילו בפרשת מסעי שמפורש בה הירדן כגבול המזרחי נאמר גם 'וישבתם בה'. ומובן הדבר לפי האמור, שמצות הישוב - וממילא נחלות השבטים שנפלו בגורל על פי ה' - אמורה רק במקום ששורה השכינה ולא ב'ארץ טמאה'.

וככל הדברים האלו מבואר ברמב"ן (חקת כא, כא) וז"ל: 'כי ארץ סיחון ועוג ירושתם של ישראל היתה כי לאמורי היא... אבל משה היה יודע כי ישראל עתה לא יכבשו כל עשרה עממים והיה חפץ שיהיה כל כבושם מעבר לירדן והלאה, שיהיה מושבם יחד, ושהיא הארץ הטובה אשר היא זבת חלב ודבש. הלא תראה שאם לא בקשוהו ממנו בני גד ובני ראובן לא היה מניח שם אדם אלא שתהיה לחרבה. וכן שנוי בספרי 'לתת לך' - פרט לעבה"י שנטלת מעצמך. ועוד אמרו רבותינו בעשר קדושות שאין עבר הירדן ראוי לבית המקדש ולשכון השכינה. וכן נראה בכתוב

